

Ansvarlighet i samarbeidet mellom ansatte og beboere i et kommunalt bofellesskap.

Jonny Mækelæ

Jonny Mækelæ, Universitetslektor ved Institutt for helsefag ved Universitetet i Nordland.

Abstract

Responsibility in the cooperation between employees and residents in a supported housing arrangement.

St.prp.1 (2004–2005) emphasized that local authorities must take steps to ensure people with severe mental problems have access to adapted housing. As part of this process, the municipality of Bodø built facilities that were opened in spring 2008. There were engaged professional health workers, whose task was to assist and support the residents to cope with their everyday challenges. The findings of this study show that different constellations of responsibility are essential for the phenomenon of cooperation between staff and residents in a supported housing arrangement. The most important conclusion is that the residents appreciated and were dependent on the employees' support and care to cope with everyday situations. At the same time this could cause unfortunate dependence between the two parts. Self-determination seem to be essential factors for residents to take initiative and be active, and for residents to engage themselves in personal change projects

Nøkkelord/ Keywords

Ansvarlighet, bofellesskap, samarbeid, selvbestemmelse.

Cooperation, responsibility, supported housing, self-determination.

Referee*

Innledning

I St.prp.1 (2004–2005) understrekes at kommunene må iverksette tiltak for å sikre personer med alvorlig psykiske lidelser en tilrettelagt bolig. En tilrettelagt bolig kan være utformet som en selvstendig bolig i den ordinære boligmassen, inngå i samlokaliserte boliger eller i et bofellesskap/bokollektiv. Behov for bistand vil variere fra enkelttjenester til heldøgns tilsyn.

Å legge til rette for stabilitet i bosituasjonen for den enkelte bør også være et viktig hensyn i planarbeidet. Behovene vil imidlertid kunne endre seg over tid, og det blir en utfordring for kommunen å legge inn nødvendig fleksibilitet gjennom planarbeidet slik at dette skal kunne møtes på en god måte. Erfaringer fra tidligere prosjekter, ikke minst brukererfaringer, vil være en nyttig del av planleggingsgrunnlaget (Sosial-helsedirektoratet 2005).

Som en del av dette arbeidet bygget Bodø kommune med finansiering fra Husbanken et bofellesskap som ble åpnet våren 2008. Målgruppen er voksne personer med alvorlige psykiske lidelser og rusproblemer, med behov for tett oppfølging for å mestre sin bosituasjon. I norsk målestokk er dette et stort bofellesskap bestående av 18 leiligheter og 3 fellesrom i en 3 etasjes moderne boligblokk. I målsettingen utarbeidet av kommunen står det at bofellesskapet skal være et trygt sted å bo og arbeide. Det skal, gjennom individuelt tilpassede tjenester bidra til at den enkelte beboer skal oppleve økt mestring av egen hverdag og om mulig på sikt kunne bo i egen bolig utenfor bofellesskapet. For å støtte og bistå beboerne er det ansatt miljøpersonale, som er tilgjengelig for beboerne hele døgnet.

Bergen kommune laget, ut fra 10 års erfaring med bofellesskap, retningslinjer for oppbygging og etablering av bofellesskap for mennesker med psykiske lidelser. Disse er trukket frem i Veileder for psykisk helsearbeid for voksne i kommunen (Sosial-helsedirektoratet 2005) og er brukt av Bodø kommune som rettesnor for driften. Her heter det at virksomheten i bofellesskapene skal bygge på grunnleggende verdier og fagsyn i de kommunale hjemmetjenestene. Beboerne ses på som voksne, ansvarlige mennesker som fullt og helt har ansvar for sine egne liv. Beboernes leiligheter skal ansees som deres private bolig. De ansatte skal ikke drive behandling, men yte ulike tjenester. De ansatte skal videre legge til rette for at den enkelte beboer får anledning til vekst og utvikling ut fra sine egne forutsetninger. De skal også tilrettelegge for felles sosiale aktiviteter som gir beboerne en arena å prøve ut og utvikle sosiale ferdigheter. De sosiale aktivitetene må være frivillige og så langt som mulig bygge på beboerne sine ønsker og interesser (Pedersen 2004).

Bakgrunn

Det finnes lite forskning som gir grunnlag for å trekke reliable konklusjoner om hvorvidt bofellesskap (supported housing) er kvalitative gode tilbud for mennesker med psykiske lidelser. Chlivers, Macdonald og Hayes (2010) fant 139 internasjonale undersøkelser som omhandlet mennesker med psykiske lidelser og bofellesskap, men ingen av disse fylte kriteriene for valide undersøkelser. Forfatterne skriver at det er stort behov for å undersøke effektene ved å bruke bofellesskap som tiltak for mennesker med psykiske lidelser. I Bodø kommune er det ikke gjort evalueringer eller annen forskning i forhold til de bofellesskapene som finnes der. Mitt forskningsprosjekt har som intensjon å ta vare på erfaringene som ble gjort de to første årene bofellesskapet var i drift. Fokuset var på relasjonene og samarbeidet mellom ansatte og beboerne.

Den mest relevante norske forskningen er av bofellesskap som tiltak. En kvalitativ undersøkelse har gjennom feltarbeid og intervjuer av aktørene evaluert hvordan et bofellesskap fungerte for beboere og ansatte (Øverås 2004). Andre undersøkelser er intervjubaserte evalueringer av bofellesskap som tiltak (Gustavsen og Eide 2013; Ludvigsen og Faye 2007). Hovedkonklusjonene i rapportene er at det var utfordrende å skape et hjem for beboerne etter andre idealer enn institusjonsdrift. Uklarheter i forhold til kompetanse, ideologi og det faglige ansvaret har bidratt til å prege deler av dagliglivet i bofellesskapene. For alle tre evalueringene var hovedkonklusjonen likevel at bofellesskapene gjennom tett og helhetlig oppfølging av den enkelte beboer bidro positivt til beboernes livskvalitet.

Forskning knyttet til samarbeid mellom profesjonelle og brukere eller terapeuter og pasienter finner jeg først og fremst i evalueringsstudier. Fokuset og konklusjonene i forhold til disse

handler om aktørenes oppfatning om hvordan samarbeidet har fungert. Spørsmålene har vært hvordan partene samarbeider og hvilke barrierer som finnes (Ekeli 2013). Samarbeid er også tema i beskrivelser av virksomme faktorer i kognitiv terapi (Berge og Dehli 2009). Her bruker forfatterne begrepet «det store VI» om betydningsfullt samarbeid i behandling av ME.

To norske forskningsprosjektene med særlig relevans her, har fokus på hverdagslivet i miljøterapeutiske institusjoner sett fra både personalet og pasientene ståsted (Skatvedt 2008; Skorpen og Øye 2008). Konklusjonene er for det første at det oppstår et spenningsfelt mellom avdelingenes forsøk på å sosialisere og normalisere pasientene til dagliglivet i avdelingene og til et dagligliv i lokalsamfunnet utenfor. For det andre oppstår det et spenningsfelt mellom miljøterapiens demokratiske forankring og sykehusets medisinsksykiatriske behandlingsregime. Brukermedvirkningens og miljøterapiens demokratiske prinsipper ble tilsidesatt, og spilte en underordnet rolle i avdelingenes daglige medisinsksykiatriske behandlingsvirksomhet.

Et annet tema som ligger nært dette temaet og som det er forsket mye på, fokuserer på relasjonen mellom hjelper og hjelpesøkende eller terapeut - pasient relasjonen. Mest relevant i denne sammenhengen er forskningen som fokuserer på hva som kjennetegner den gode relasjonen. Aamodt (2014) spør om det er støtte, omsorg eller anerkjennelse som bidrar til den gode relasjonen. Hennes konklusjoner sammen med forskningen til Halvorsen (2011) og Wormnes (2013) forteller at en god og anerkjennende relasjon til behandleren er av avgjørende betydning for å oppnå et godt behandlingsresultat. I Norden er det gjort undersøkelser som lagt vekt på brukernes erfaringer med samarbeid med profesjonelle og som har hatt stor betydning for fagfeltet. Borg og Topor (2003) intervjuet femten person om sine erfaringer med hva som skal til for å oppleve bedring i livet. Å oppleve bedring handler i stor grad om samspill med den enkelte og omgivelsene. Seikkulas forskning (2012) understreker likeverdig samarbeid og dialog. Forståelse og mening skapes gjennom samarbeidet. Og respekt interesse, ydmykhet og ansvar gir et godt grunnlag for samarbeidet.

Forskning knyttet til begrepet samarbeid og ansvarlighet er mest gjort i skoleverket og rusfeltet i Norge. Der brukes begrepene samarbeid og ansvarlighet som to dimensjoner i utvikling av sosial kompetanse. Samarbeid innebærer i denne forskningen å dele med andre, hjelpe andre og være gjensidig avhengig av hverandre. Ansvarlighet dreier seg om å utføre oppgaver og vise respekt for egne og andres eiendeler og arbeid. Utvikling av ansvarlighet vil ha nær sammenheng med å få ansvar gjennom medbestemmelse og ta konsekvensene av ansvaret (Gresham og Elliott 1990; Sørli, Amlund Hagen, og Ogden 2008).

Sosiologiske og etnografiske studier av dagliglivet i psykiatriske sykehus har bidratt til forståelse av det motsetningsfylte og paradoksale ved å være innlagt og skulle utvikle seg. I den forbindelse trekker Sørhaug (1982) frem ansvarsideologien, der pasientene blir oppdratt til ansvarlighet, som står i motsetning til, og begrenser, pasientens mulighet til å ta på seg ansvar, da mye av dagliglivsaktiviteten ble bestemt av personalet. Av den grunn ble ansvaret et "skinnansvar". Mesel (2014) tar for seg helsearbeideres opplevelser av skyld, skam og ansvar «når noe går galt» i behandlingen av pasienter. Analysene bygger på 23 intervjuer av helsearbeidere, som har fortalt sine historier om temaet. Den mest interessante konklusjonen i denne studien forteller at ansvarsfokusering bidrar til å fastholde helsearbeideren som et aktivt handlende subjekt med en sentral rolle i situasjonen når noe går galt. Den andre konklusjonen er at pasienter som vurderes som ansvarlige, må ha rett til å bestemme i forhold til den behandlingen de gjennomgår.

Denne artikkelen fokuserer på hvordan det daglige samarbeidet mellom beboere og ansatte i bofellesskapet artet seg. Intensjonen er å beskrive hva de to partene konkret gjør og hvilke forhold som konstituerer samarbeidet mellom dem. Ansvarlighet er brukt som begrep for å beskrive og forstå de to partens roller og utfordringer i samarbeidet. Det engelske ordet *responsibility* dekker begrepet og oversettes som en evne (*ability*) til å gi svar (*respons*). Det er et relasjonelt begrep som innebærer å svare an på en annens forventninger. Å ta eller inneha ansvar er rettet mot forventninger fra noen om noe. Jeg tar ansvar gjennom å svare an på eller å respondere på forventninger fra mennesker omkring (Johnsson og Ohlsson 1977).

Metode

Den teoretiske tilnærmingen i studien er fenomenologisk. Fenomenologi er vitenskapen om fenomenene. Fenomenet er gjenstanden, slik som det viser seg for oss, sett med våre øyne, men ikke slik gjenstanden er i seg selv. En fenomenologisk tilnærming kan gi oss svar på hvordan et fenomen er satt sammen og hva det består av innenfor en bestemt kontekst. Samtidig er det mulig for et fenomen å fremtre på en rekke forskjellige måter, som husket, konstatert, betvilt eller kommunisert. Enhver fremtredelse er en fremtredelse av noe for noen (førstepersonsperspektivet) (Zahavi 2010). For meg innebærer det en erkjennelse av at de fenomener jeg står overfor ikke viser seg i sin totalitet. Mine erfaringer som fagperson, mine interesser, mine fordommer vil påvirke hvordan et fenomen fremstår for meg. Utfordringen er å tøyne mine fordommer (Dahlberg, Dahlberg, og Nyström 2008). I tillegg må jeg være oppmerksom på hvilke bevissthetsakter som styrer rettetheten. Er fenomenet erfart, forestilt, husket, verdsatt osv.? Det innebærer en erkjennelse av at jeg ikke bare kan studere selve gjenstanden eller fenomenet. Hvordan det viser seg har alltid relasjon til bevissthetsaktene fordi fenomenets meningsinnhold skapes gjennom disse.

I arbeidet med å samle inn og utvikle data har jeg brukt to metoder. Jeg gjennomførte et feltarbeid, der jeg som forsker var deltagende observatør. Deltagende observasjon er en prosedyre der en kan studere levd erfaring. Metoden beskrives som "close observation", der hensikten er å studere fenomenene fra en viss distanse, men samtidig så nær at en kan få øye på vesentlig informasjon om de ansatte og beboernes livsverden (Gustavsen og Eide 2013). Deltagende observasjon er en metode som er godt tilpasset studier som har fokus på interaksjon i og mellom grupper, tradisjoner og kulturer. Dahlberg (2008) hevder at feltobservasjon ut fra dette er en bedre metode enn intervjuer med enkeltpersoner. Deltakende observasjon benyttes ofte i kombinasjon med andre metoder. I dette tilfelle ble semistrukturert intervju brukt. Hensikten med å kombinere to datainnsamlingsmetodene har vært å styrke grunnlaget for utviklingen av relevante og solide data. Fangen (2010) skriver at et ideal når en gjennomfører et feltarbeid, er å opparbeide så intim kunnskap som mulig om det miljøet en skal studere, og der du må finne din posisjon på balansepunktet mellom deltakelse og analytisk distanse. Utfordringen er at antropologiske og etnografiske studier mangler en eksplisitt uttrykt forskningsmetode. Det er en pragmatisk tilnærming til forskning som favner en hel variasjon av metodologiske beskrivelser i publiserte rapporter (Dahlberg et al. 2008).

Utvalg

Utvalget består av 18 beboere og 9 ansatte. Beboerne var i alderen 19 til 62 år da feltarbeidet pågikk. Den største gruppen var mellom 30 og 35 år. De ansatte var mellom 32 og 52 år. I feltarbeidet ble alle beboere og ansatte observert.

I utgangspunktet ville jeg intervju 5 beboere og 5 ansatte. Etter skriftlig forespørsel til alle beboerne var det seks som ville la seg intervju. Alle seks ble intervjuet ut fra en vurdering om at det ikke ville være riktig å ekskludere en person. Alle ansatte sa seg villige til å bli intervjuet. Fem ble valgt ut fra to kriterier. De måtte være fast ansatt og arbeide direkte med beboerne. De ble med Malterud (2011) valgt ut fra strategiske kriterier.

I henhold til forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi mottok deltakerne skriftlig og muntlig informasjon om studien og underskrev erklæring om informert samtykke. Personene som nevnes i feltnotatene og intervjuene er anonymisert i tråd med forskningsetiske retningslinjer pkt.14 (De nasjonale forskningsetiske komiteene 2006). I beskrivelsene av konkrete episoder er det lagt vekt på å beskrive episodene så nøytralt som mulig, for å styrke anonymiteten til de omtalte personene. Forskningsprosjektet er meldt til og godkjent av NSD (Prosjekt 19541) og REK Nord (Prosjekt nr. 5.2008.1862).

Datainnsamling

Feltarbeidet foregikk en dag per måned over i perioden september 2008 til oktober 2010. De foregikk på dagtid, ettermiddag/kveld og i helger. Målsettingen med feltarbeidet var å få et bilde av hverdagslivet i bofellesskapet. Fokuset var på relasjonen og samarbeid mellom beboere og ansatte.

I starten var min rolle den passive observatørens. Etter hvert involverte jeg meg mer i dagliglivet og tok initiativ til samtaler med beboere og ansatte. Jeg var også sammen med beboere når de utførte sine daglige gjøremål. Fangen (2010) refererer til Habermas når hun kaller dette en utførende innstilling (performative attitude), som er svært viktig for å få tilgang til deltakernes tankeverden, deres symbolsystemer og deres egen forståelse av handlinger. Jeg deltok ikke i miljøspesifikke aktiviteter, her forstått som boveiledning, medisinalutdeling og besøk hos lege, NAV eller andre offentlige kontor. Oppsummert vil jeg med Fangen (2010) betegne min rolle som delvis deltakende observatør.

Jeg gjorde skriftlige notater etter hver observasjonsdag. Notatene preges av å være såkalt tynne beskrivelser, med vekt på å beskrive hvordan samarbeidet og relasjoner viste seg for meg og legge minst mulig til. Samtidig var det utfordrende å unngå å legge til tolkninger i formuleringene som ble brukt i notatene. Beskrivelse og tolkning må i fenomenologisk forstand ses på som plassering på et kontinuum, der et spesifikt arbeid kan beskrives som mer eller mindre tolkende (Finlay 2011).

Intervjuene var semistrukturert og oppdelt i temaer som til sammen skulle gi et bredt bilde av beboernes og de ansattes subjektive erfaringer med å være henholdsvis beboer og ansatt. Hvert intervju tok ca. 1,5 time og ble deretter transkribert av meg. Intervjuene av beboerne ble gjennomført i deres leiligheter, mens de ansatte ble intervjuet i et av fellesrommene. Intervjuene har vært brukt som supplement og for å styrke mine analyser av feltarbeidet.

Jeg deltok i tillegg på tre beboermøter, tre personalmøter og to hele fagdager sammen med personalet i løpet av feltarbeidsperioden. På beboermøtene og personalmøtene var jeg interessert i hvilke temaer de to partene var opptatt av i det daglige samarbeidet. På fagdagene var søkelyset på hvilke faglige temaer de ansatte behandlet.

Dataanalyse

Reflective lifeworld research (RLR) (Dahlberg et al. 2008) ble valgt som analysemetode på grunn av dens åpne reflekterende tilnærming. RLR er forankret i den fenomenologiske tradisjonen utviklet av Edmund Husserl, Martin Heidegger og Maurice Merleau – Ponty. Målet er å få fram mening ved fenomener, på en måte som er tro mot fenomenet, slik det viser seg for vår bevissthet. Utgangspunktet handler om ikke å forholde seg strengt til fastlagte trinn i analyseprosessen, men ha åpenhet for at materialet har mer i seg enn det vi først har antatt. Forskeren må forholde seg til usikkerhet gjennom prosessen på bekostning av sikkerhet og orden. Hensikten er å oppnå en eksplisitt klargjøring av mening slik den er gitt, som igjen innebærer å være åpen for en struktur av mening som beskriver fenomenet. Livsverdensforskning blir alltid utført med hele forskningsprosjektet som bakgrunn uansett hvor små deler analysen er delt inn i. Den har en tredelt struktur helhet - del – helhet, lik den hermeneutiske sirkel, men kan også forstås som en generell regel for å forstå (Dahlberg et al. 2008).

Analysen kan beskrives som en bevegelse, karakterisert ved at materialet analytisk deles opp, for så å settes sammen til en syntese en ny helhet. For å få et best mulig bilde av innholdet ble feltnotatene og intervjuene lest gjennom flere ganger. Målet var å fordype seg i innholdet og åpne opp mot den mening som lå i dataene. Dette var en krevende øvelse fordi det underveis var lett å gjøre seg opp en bestemt mening om observerte enkeltepisoder.

Den første delen av analysen gikk ut på å dele teksten inn i meningsenheter. Tilnærmingen tilstreber en åpenhet som gjør det mulig å kunne fordype seg i teksten. Samtidig er det nødvendig å distansere seg, forholde seg nysgjerrig til og tillate seg å bli overrasket av teksten. Denne fordringen synes jeg var en viktig rettesnor i arbeidet. Teksten ble lest gjennom mange ganger og alltid med innstillingen om å finne noe nytt ved den. Min opplevelse ved å lese feltnotatene som tekst var at dette ofte åpnet for ny forståelse, for ny innsikt. Å lese teksten som tekst gjorde det lettere å få den nødvendige analytiske distanse til materialet.

Meninger som så ut til å høre sammen ble deretter satt sammen i foreløpige grupper(clusters). De ble revurdert og noen grupper ble slått sammen, fordi meningsinnholdet ved ny lesning ble vurdert til å ha felles meningsinnhold. Alle gruppene ble sammenlignet og relatert til hverandre for å få fram mønstre som beskrev fenomenet. *Ansvarlighet* som gjentakende faktor i forhold til fenomenet samarbeid kom fram i denne prosessen. Gruppen ble først benevnt som ensidighet – gjensidighet og besto av enhetene: å etablere et felles rom å samarbeide i, å treffe betydningsfulle valg, dynamiske posisjoner, opplevd egenbestemmelse, krav til eget initiativ for å delta, lave krav for å delta (i aktiviteter) og rom for å regulere deltakelse (i aktiviteter). Felles for disse er spørsmålet om ansvar. Å ha og å ta ansvar i samarbeidet.

Fenomenets essens ble så beskrevet og etterfulgt av en beskrivelse av dets konstituent. Essenser er de meningsstrukturer som gjør fenomenet til det spesielle fenomenet. Uten disse strukturene ville ikke fenomenet eksistere. Essenser er ikke noe forskeren legger til i analysen. Den er der allerede i relasjonen mellom oss og fenomenet. Det tilhører hverdagslivet og er tilstede i erfaringen knyttet til hverdagslivet. Forskerens forsøk på å beskrive et fenomen kan ikke følge en metode forstått som å følge en sti. Det er en balansegang mellom fri oppdagelse og vitenskapelig retningslinjer (Dahlberg et al. 2008).

Funn

Ut fra dette beskrives essensen på følgende måte: Ansvarlighet i samarbeidet mellom ansatte og beboere i et bofellesskap er et felles prosjekt - men det er tvetydig og kan føre til utvikling eller til uheldig bekreftelse av en avhengighetsrelasjon.

Essensen konstitueres av følgende forhold:

Husregler og verdier som er utviklet av de to partene i bofellesskapet. Disse oppfattes som vanlige og fornuftige regler av begge parter og danner grunnlag for utvikling av felles verdier.

Spontane initiativ til samvær og aktiviteter fra begge parter skaper gjensidighet i samarbeidet. Dette fordrer dynamiske roller og posisjoner, der partene opplever reell innflytelse og der det samtidig er rom for å regulere egen deltakelse.

De ansattes omsorgsoppgaver overfor beboerne oppleves positivt av dem og bidrar til å skape tillit, spesielt med de aller mest hjelpetrengende. Samtidig kan det passivisere beboere og hindre at de selv tar ansvar for egen omsorg.

Forventning om endring av atferd skaper et utfordrende samarbeid, der de ansattes bistand og støtte samtidig kan frata beboerne noe av ansvaret for egen utvikling. Dersom tilstanden blir statisk og vedvarende kan det føre til en uheldig avhengighetsrelasjon.

Husregler og verdier

De ansatte og beboerne utformet i oppstarten et sett husregler som var ment å fungere som rettesnorer for samlivet i bofellesskapet. Reglene er få og det er lagt vekt på at de skal være vanlige. Slike som en kan finne i et hvilket som helst borettslag. Den mest krevende regelen handler om rusing. De to partene er enige om reglene og holdninger til rusing. Det er ikke tillatt å vise seg synlig ruset i fellesrommene, men dersom det foregår i leilighetene regnes som et privat anleggende. Konkret betyr det at beboerne har lov å nyte øl og vin, men ikke bruke ulovlige rusmidler der. Til tross for dette var det mye rusing i fellesrommene den første tiden. Alle beboerne jeg snakket med ga uttrykk for at de var misfornøyde med denne situasjonen, men at de ikke maktet å gjøre noe med det.

En beboer sa: «I begynnelsen va bygget en fyllestue. Folk for og rava rundt dritings. Æ va vel en av de. Ka e vitsen hvis det eneste man sku gjør her va å drikke sæ dritings og å plage andre»?

Alle beboerne jeg intervjuet ga uttrykk for at reglene for rusing var helt vanlige og fornuftige. Likevel var det de ansatte som måtte ta hovedansvaret for å sette grenser for rusingen. De måtte jobbe hardt for å etablere grense for enkeltbeboeres rusing. Beboerne ga i ettertid de ansatte ros for den innsatsen de hadde gjort for å stanse den ukontrollerte rusingen. Det var noe de selv ikke ville ha klart, uttalte de.

I forhold til de andre husreglene var beboerne opptatt av at reglene måtte være vanlige fornuftige og ikke ”håll i hoderegler” som en hadde erfart på institusjoner han hadde vært.

«Eeee på (en institusjon) va de sånne regelryttera...Hær e det ikke nån faste... For eksempel sku æ få ha 10 filma i reolen bak tven. Resten skulle æ ha i Boden. Etter en stund så kom de.. hei ka e det her, du kan jo ha alle filman i reolen. De holdt på sånn der. Til slutt så bare svartna det. Her e det ganske vanlige regla. Folkeskikkregla, pluss de der individuelle reglan som man laga sammen med de som jobba her».

Oppsummert er enkle fornuftige regler greie å forholde seg til, mens sære regler bare virker provoserende på beboerne. Det er generelt lite opposisjon å observere i forhold til husreglene. Beboerne trekker i stedet frem friheten til å bestemme over egen hverdag som de opplever i bofellesskapet.

Spontane samvær og aktiviteter

Beboerne og de ansatte har daglig uformelle og spontane treff. Fellesrommet i 1. etasje er det rommet der beboerne og de ansatte samles oftest. Rommet ligger like innenfor inngangspartiet og er møblert med en sofagruppe og har en kjøkkenkrok. Alle som går inn og ut av huset må passere dette rommet. Da er det lett å se om det er noen der. Det er helt opp til den enkelte om en vil delta og en kan forlate rommet når en vil. Innholdet i samtale bestemmes av de som tar initiativ. Samtalene har mange temaer og handler om alt fra musikk, konserter, til temaer som Østens religioner og krigshistorie. Andre aktiviteter er ulike spill og besøk i beboernes leiligheter for å høre musikk eller se på fjernsyn. Begge parter tar og svarer an på de andres initiativ til disse aktivitetene.

Fokuset i de spontane møtene og aktivitetene er nåtiden. Fremtiden og bekymringer er lite i fokus og det er tid og rom for slikt samvær i bofellesskapet. Ja, kanskje er samvær et bedre begrep for dette enn samarbeid. Å være sammen nå, uten bekymringer for fremtiden. Den positiviteten som er knyttet til slikt samvær er et vesentlig funn. Å oppleve at andre liker og tilbringer tid sammen med deg, skaper tillit. En tillit til at den andre vil deg vel, som igjen kan være et godt grunnlag for å møte de forhold som setter samarbeidet på prøve.

Egenomsorg og omsorgsoppgaver

De to partene samarbeider mye om hverdagslige oppgaver i bofellesskapet. For beboerne handler dette om hjelp til egenomsorg, mens det for de ansatte defineres som omsorgsoppgaver overfor beboerne. Konkret betyr det at de deltar i rydding, vasking av leilighetene og hjelper til med personlig hygiene. I noen få tilfeller vasker og rydder de ansatte leiligheten for enkeltbeboere. Utfordringen er å få til et reelt samarbeid, der beboeren er aktiv og ikke alltid må motiveres eller presses til deltakelse.

De ansatte på sin side liker ikke å gjøre husarbeid for beboerne. De ønsker å gjøre det sammen med dem. I intervjuene trekker flere av de ansatte frem vasking som en arbeidsoppgave de misliker. Dette utsagnet representerer de ansattes holdninger.

«Ja det e vaskebiten, det e det. Boveiledning i sin klassiske form liker æ, men det blir ikke boveiledning, det blir mer at vi gjør det for noen. Æ tror ikke det er bra på lang sikt, men noen tror at vi kommer en vei med å gjøre bjørnetjenesta for dem. Kor vi fær som en virvelvind. Vi har nylig sett et eksempel kor vi kom i posisjon til vedkommende. Det tenker æ e flott, e supert. Men der vi går inn og vaska uten at beboeren ikke e til stede, ikke e engasjert, eller står med støvfilla, e den oppgaven æ liker minst.»

Samtidig trekker en av de kvinnelige ansatte frem at det nettopp er i slike situasjoner at hun får best kontakt med de mest hjelpetrengende. «Æ ikke så glad i å vask, men samtidig når æ vaska på hos de som ikke kan vask. De som kan få inn hjemmehjelp, så får du en dialog, du får jo snakka med de, en del sånn input i forhold til hvordan dagan dæmmes e. Når du går inn å vaska så bygger du opp en tillit.»

Funnene indikerer at de ansattes omsorg for er oppleves positiv av beboerne og skaper tillit i samarbeidet mellom dem. Samtidig kan omsorgen bidra til at beboere selv ikke tar eller får anledning til å ta ansvar for egen omsorg. Omsorgen kan slik sett bli ensidig ved at det er de ansatte som motiverer, maser på, presser beboerne til å rydde, vaske og holde orden. Den kan bli overtakende og bidra til en uheldig bekreftelse av en avhengighetsrelasjon.

Forventning om endring

Et av de uttalte målene for bofellesskapet er å legge forholdene til rette for at beboerne skal utvikle seg slik at de på sikt skal kunne etablere seg i egen bolig. Det ligger med andre ord en forventning om at samarbeidet mellom de to partene skal bidra til at endring og utvikling av ferdigheter slik at de skal kunne mestre dette. Alle 18 beboerne har utfordringer i forhold til å mestre sin bosituasjon og har behov for å endre vaner og atferd som hemmer deres utvikling.

En av utfordringene for flere av beboerne er å styre sin private økonomi. De har alle trygdeytelser som hovedinntektskilde og må være nøye med hva pengene skal brukes til. En beboer handler inn for mye brus og frossenpizza og har generelt et for høyt pengeforbruk i forhold til sin økonomi. Det fører til at han bruker opp sine penger før neste utbetaling. De ansatte hjelper han med å lage handlelister som er i samsvar med hans økonomi. Beboeren fortsetter likevel å handle inn for mye brus, usunn mat og på godterier og lignende. En annen beboer klarer ikke å holde orden i sin leilighet. Til tross for biveiledning og aktiv oppfølging fra de ansatte blir situasjonen bare verre.

Det er mange lignende situasjoner i det daglige samarbeidet. Felles for disse situasjonene er at de ikke når fram til et ønsket utfall. Beboerne svarer ikke an på de ansattes forventninger om endring. I neste omgang fører det til at det blir de ansattes ansvar å følge opp og kontrollere beboerne i forhold til økonomi og orden. Det blir deres oppgave å finne måter å bidra til at beboerne blir mer ansvarlige. Følgene er at de blir mer knyttet til hverandre på en lite utviklende måte.

Diskusjon

For meg er det naturlig å starte med spørsmålet om beboerne kan vurderes og opplever seg som ansvarlige personer med innflytelse på sin situasjon i hverdagen, eller om de opplever å ha liten innflytelse og dermed blir passive i forhold til å utfordre sine grenser? Alle beboerne har hatt psykiske lidelser eller rusproblemer over mange år og vært avhengige av et hjelpeapparat for å håndtere sin hverdag. Dette innebærer at de har erfaring med ikke å ha hatt fullt ansvar i sitt hverdagsliv. En ansvarlig person er en som selv definerer og opplever seg som en aktiv, selvbevisst og skapende aktør i forhold til verden rundt. Vi er subjekter med evne til å reflektere over og ta ansvar for våre gode og dårlige valg (Mesel 2014). Om beboerne kan regnes frie i en moralfilosofisk forstand, er en for omfattende diskusjon å ta her.

Det som kan slås fast er at alle beboerne har samtykkekompetanse og er i stand til å ta valg som påvirket hverdagslivet deres. De kan velge å vaske koppene eller la være. De kan velge å handle inn brus og pizza eller skinke og salat. De kan velge å gå en tur eller se på film. Valgsituasjoner kan vi forholde oss til på to måter, skriver Beauvoir (2009). Vi kan trekke oss tilbake, vike unna, bli passive eller vi kan gjøre det motsatte. Hun kaller dette den konkrete friheten som viser til vår faktiske situasjon og det handlingsrom vi har, det vil si hvor mye makt vi har til å iverksette våre beslutninger og valg.

Vincent (2011) hevder at vi har en tendens til å tilsløre den rikdommen som ligger i begrepet ansvar ved å betrakte det som et enhetlig begrep. Hun operasjonaliserer og bruker ansvarstaksonomi (systematisering) som begrep når hun beskriver ulike måter å bruke begrepet på. Ansvar kan knyttes til karaktertrekk og rolle, som kapasitet i en bestemt situasjon, som utfall av en hendelse, som klanderverdighet og som avveining og som tilsvær.

Ansvarlighet må først stå i forhold til noen vesentlige felles verdier og normer. Normer er formelle og uformelle regler for hvordan vi skal oppføre oss i en gitt kontekst. Normene gir signal om hva som forventes av oss i ulike situasjoner og er standarder som vi kan styre vår atferd etter. Dersom vi handler på tvers av eksisterende normer og regler i en gitt kontekst, kan det gi grunn til å kritisere oss for våre handlinger (Vincent 2011).

De ansatte og beboere hadde funnet fram til og var enige om noen viktige felles verdier og regler som skulle gjelde i bofellesskapet. Reglene og holdningen til rusing var den mest krevende i starten. Beboerne klarte ikke å etterleve reglene for rusbruk på huset. Det var de ansatte som måtte markere grensene for rusbruken. Dersom en bruker Vincents (2011) ansvarssystematisering, kan det forstås som om beboerne på det aktuelle tidspunktet ikke hadde kapasitet til å forholde seg til reglene for rusbruk på huset. Kapasitetsansvar handler om i hvilken grad et moralsk subjekt, i en gitt kontekst eller situasjon, har kapasitet til å kunne vurderes å være ansvarlig i situasjonen. Det kan handle om en beboer har de kognitive evner som skal til for å vurdere handlingsalternativer og reflektere over konsekvenser for disse. Det kan også handle om manglende selvtillit til å kritisere de andre beboernes rusbruk. For det tredje kan den manglende evnen eller viljen til å følge reglene forstås som role- responsibility (Vincent, 2011). Det vil si at beboerne ikke ser det som sitt ansvar som privatpersoner å sette grenser for de andre beboerne, men derimot de ansattes ansvar som profesjonelle. De ansattes ansvarstaking kan forstås på samme måte. Når beboerne selv ikke klarer å svare an på forventningene om å følge reglene for rusing, tar de som profesjonelle ansvar, fordi det ligger til deres rolle. Det kan også formuleres som at de svarer an på de forventningene som implisitt blir stilt til dem fra beboerne. Vurdert i ettertid mener jeg at de ansattes vilje og prioritering av arbeidet med å etablere gode holdninger i forhold til rusing var svært viktig for i etableringsfasen. Rusing kunne ikke være en del av hverdagslivet i bofellesskapet.

De andre husreglene blir beskrevet som vanlige og fornuftige av beboerne og skaper få problemer svare an på for beboerne. Å finne fram til verdier og normer som beboerne beskriver som fornuftige og vanlige, synes å være viktig. Ved å beskrive husreglene som vanlige og fornuftige ligger det en uttrykt aksept fra beboernes side. Aksept er grunnlag for internalisering av regler og normer, som igjen er viktig for evnen til å utøve moralsk kontroll og føle ansvar for det man gjør. En vellykket internalisering av gode verdier er en vesentlig forutsetning for stabil sosial tilpasning og trivsel (Deci og Ryan 2000). Den er naturlig å tenke at den ukontrollerte rusingen den første tiden handlet om at reglene og normene i forhold til rusing ikke var etablerte. En ytre kontroll er ofte nødvendig i starten av en prosess med å

etablere regler og normer. Den ytre kontrollen som de ansatte representerte var ut fra dette perspektivet helt nødvendig.

De ansatte bruker en stor del av arbeidsdagen til å hjelpe og støtte beboerne i de daglige gjøremålene. Jeg har definert dette som omsorgsoppgaver. Omsorg dreier seg ideelt sett om å ta ansvar og handle til det beste for medmennesker. Men omsorgen har en tvetydighet i seg, som blir synlig når den vendes til kontroll, undertrykking, krenkelser og overgrep (Ruyter og Vetlesen 2001). De Beauvoir (2009) hevder også at omsorgen har en tvetydighet i seg ved at den kan begrense den andres frihet.

Mine observasjoner og analyser forteller at beboerne setter stor pris på og er avhengige av den praktiske hjelpen og støtten de får fra de ansatte. De ansatte ser også viktigheten av disse oppgavene, men noen gir samtidig uttrykk for at de tviler på nytten av å utføre oppgaver de mener beboerne selv bør gjøre. En av de ansatte sier det er å gjøre beboerne bjørnetjenester, mens en annen mener at det er gjennom disse situasjonene at de skaper tillit mellom seg og de mest hjelpetrengende beboerne. Denne argumentasjonen viser noe av den profesjonelle omsorgens to hensyn. Den er formet av faglige hensikter og mål, men samtidig være personlig deltakende og emosjonell. Å finne ut hvor grensen går er krevende? Når blir omsorgen mer privat enn personlig, når blir den invaderende, mer enn saklig og vennlig (Ruyter og Vetlesen 2001).

Mesel (2014) referer til Skjørshammer når han hevder at en situasjon preget av lavt press, autonomi og frihet gir aktørene større spillerom enn det motsatte. Situasjoner preget av lavt press, autonomi og frihet vises i de spontane aktivitetene som begge parter daglig tar initiativ til og gjensidig ansvar for. Fokuset i de spontane møtene og aktivitetene er nåtiden. Fremtiden og bekymringer er lite i fokus. Det er både tid og rom for slikt samvær i bofellesskapet. Ja, kanskje er samvær et bedre begrep for dette enn samarbeid. Å være sammen nå uten bekymringer for fremtiden. Det kan virke som om frivilligheten og lave krav til prestasjon er vesentlig for at beboerne tar initiativ og er aktive. Strukturen i bofellesskapet gir rom for de spontane aktivitetene, og de ansatte prioriterer disse. Wormnes (2013) bekrefter dette når han hevder at styrking og vektlegging av autonomi er en viktig faktor i god behandling, og at relasjons- og autonomikonflikter kan føre til at pasienter blir opprørske. Den gode stemningen og positiviteten som beskrives i det uformelle samværet er psykologisk viktig. Å oppleve at andre liker en og vil tilbringe tid sammen med en skaper tillit. En tillit til at den andre vil en vel, som igjen er et godt grunnlag for å møte de forhold som setter samarbeidet på prøve.

Forventning om endring av atferd og vaner hos beboerne er det som skaper mest utfordringer i samarbeidet mellom de ansatte og beboerne. Å endre atferd er en komplisert prosess og som involverer psykologiske og handlingsorienterte prosesser. Endring krever også at beboerne løser ulike oppgaver på veien mot en stabil endring. *«De mest effektive intervensjonene er de som aktiviserer den enkelte personens egne ressurser i form av motivasjon, beslutningstaking, forpliktelse, framgangsmåte og tiltro til egen mestringssevne»* (Prescott og Børtveit 2004 :15). Deci og Ryan (2000) hevder at økt selvbestemmelse gir økt indre motivasjon. Personer som er indre motivert, er engasjert for sin egen del og føler glede ved å gjennomføre den aktuelle aktiviteten. De ansattes analyser i saker der endring uteblir, handler ofte om beboernes kognitive kapasitet eller manglende vilje. Det er gode grunner til en slik forståelse, på bakgrunn av beboernes personlige historie og nåværende funksjon i bofellesskapet. Mine observasjoner antyder at denne analysen bidrar til at de ansatte får lave forventninger til at det skal skje en ønsket endring i beboernes situasjon. De (over)tar isteden i stigende grad ansvaret

gjennom å grensesette, følge opp og bistå beboeren. Konsekvensen kan da bli at beboere blir fratatt selvbestemmelsen som er essensielt for motivasjon til å endre atferd.

I tillegg kan det dreie seg om prinsippet om rimelig avveining hos Vincent (2011), nærmere bestemt om handlingens konsekvens. Ved å overlate ansvaret for økonomistyring og renhold av leilighet til beboere som ikke mestrer dette, vil de som profesjonelle måtte svare for konsekvensen av dette. Dersom beboerne svarer an på forventningene om å styre sin egen økonomi og holde orden i sin leilighet, vil det bli oppfattet som en rimelig og god avgjørelse av de ansatte. Dersom ikke gjør det, vil det kunne bli oppfattet som en dårlig avgjørelse. Min vurdering er at de ansatte er varsomme når de gjør slike vurderinger. Mest fordi de er bekymret for å påføre beboerne ekstra belastninger ved at de «nok en gang» mislykkes med å mestre sin hverdag. Utfordringen for de ansatte er å gi beboerne tilstrekkelig med tid og rom for å kunne svare an på forventninger om endring. I tillegg må de to partene sammen vurdere endringen skal bestå av og hvordan den skal foregå. For beboerne er opplevelsen av selv å ha mulighet til å bestemme om og hva endringen skal bestå i helt avgjørende for utfallet. Utfordringen for begge parter vil være at en situasjon uten ønsket endring over lang tid kan føre til at situasjonen blir fastlåst og vanskeliggjøre endring.

Konklusjon

Ansatte og beboere i bofellesskapet har i fellesskap utarbeidet husregler som oppfattes som vanlige og fornuftige og som er mulig å svare an på. Disse danner et godt grunnlag for utvikling av felles verdier. Beboerne setter pris på og er avhengige av de ansattes støtte og omsorg for å mestre situasjoner i hverdagen. Samtidig kan dette bidra til en uheldig avhengighet mellom de to partene dersom situasjonen forblir statisk og uendret. For de ansatte er utfordringen å gi beboerne tilstrekkelig omsorg og støtte i hverdagen, samtidig som de ikke fratar beboerne muligheten til selv å svare an på forventningene som stilles til dem. Gjensidigheten i samarbeidet vises best i de spontane aktivitetene daglig, der det er lavt press og stor grad av frihet til deltakelse. Frivillighet og lave krav til prestasjon virker å være vesentlig for at beboerne skal ta initiativ og være aktive. Medbestemmelse og selvbestemmelse er essensielt for den indre motivasjonen og for at beboere skal engasjere seg i endringsprosjekter.

Litteratur

Aamodt, L. G. (2014). *Den gode relasjonen. Støtte, omsorg eller anerkjennelse* (Vol. 2). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Berge, T., og Dehli, L. (2009). Kognitiv terapi ved kronisk utmattelsessyndrom/ME. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 46(9), s. 828-836.

Borg, M., og Topor, A. (2003). *Virksomme relasjoner. Om bedringsprosesser ved alvorlige psykiske lidelser*. Oslo: Kommuneforlaget A/S.

Chilvers R., M. G., & Hayes A. (2010). Supported housing for people with severe mental disorders. *The Cochrane Library*(12).

Dahlberg, K., Dahlberg, H., og Nyström, M. (2008). *Reflective lifeworld research*. [Lund]: Studentlitteratur.

de Beauvoir, S. (2009). *Pyrrhos og Cineas - Tvetydighetens etikk*. Oslo: Pax forlag A/S.

De nasjonale forskningsetiske komiteene. (2006). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi pkt. 14. Lastet, fra <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/B-Hensyn-til-personer-5---19/>

Deci, E., L., og Ryan, R., M. (2000). The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), s. 227-268.

Ekeli, B.-V. (2013). *Tvetydighet. En studie av samarbeid i helsetjenester og samarbeidslæring i helsepersonellutdanning*. (PhD), Universitet i Tromsø, Tromsø.

Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.

Finlay, L. (2011). *Phenomenology for therapists: researching the lived world*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Gresham, F. M., og Elliott, S. N. (1990). *Social Skills Rating System*. New York: American Guidance System.

Gustavsen, A., og Eide, A. K. (2013). *Det handler jo om livet i grunn*. Bodø: Nordlandforskning.

Halvorsen, S., Grete. (2011). *Relasjoner mellom hjelper og hjelpesøkende. En studie i forståelsens og anerkjennelsens betingelser*. (PhD), Universitet i Nordland, Bodø.

Johnsson, R., og Ohlsson, T. (1977). *Att ta ansvar för sig själv*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Ludvigsen, K., og Faye, R. (2007). *Botilbud for ressurskrevende brukere innen lokal helsetjeneste i omstilling. Evaluering av prøveprosjektet Bufellesskapet Vik i Jondal kommune*. Universitetsforskning Bergen: Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier.

Malterud, K. (2011). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning: en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mesel, T. (2014). *Når noe går galt. Fortellinger om skyld, skam og ansvar i helsetjenesten*. Oslo: Cappelen Damm AS.

Pedersen, A. (2004). Et helhetlig tilbud til mennesker med psykiske problemer. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 1 ((2), s. 73-76.

Prescott, P., og Børtveit, T. (2004). *Helse og atferdsendring*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Ruyter, K. W., og Vetlesen, A. J. (2001). *Omsorgens tvetydighet: egenart, historie og praksis*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Seikkula, J., og Stenersen, E. H. (2012). *Åpne samtaler*. Oslo: Universitetsforl.

Skatvedt, A. (2008). *Alminnelighetens potensial. En sosiologisk studie av følelser, identitet og terapeutisk endring*. (PhD.), Universitetet i Oslo., Oslo.

Skorpen, A., og Øye, C. (2008). *Dagliglivet i en psykiatrisk institusjon: En analyse av miljøterapeutiske praksiser*. (PhD), Universitetet i Bergen, Bergen.

Sosial-helsedirektoratet. (2005). *Psykisk helsearbeid for voksne i kommunene*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.

St. prp. nr. 1 (2004–2005.) Statsbudsjettet for 2005.

Sørhaug, H. C. (1982). *Ansatte og innsatte på et psykiatrisk sykehus: Makt, gjensidighet og ansvar*., University of Oslo, Oslo.

Sørli, M.-A., Amlund Hagen, K., og Ogden, T. (2008). Social Competence and Antisocial Behavior: Continuity and Distinctiveness Across Early Adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 18 (1), s. 121-144.

Vincent, N. A. (2011). Structured Taxonomy of Responsibility Concepts', in Moral Responsibility: Beyond Free Will and Determinism. I N. A. Vincent, v. d. Poel, Ibo og v. d. Hoven, Jeroen (Eds.), *Moral Responsibility: Beyond Free Will and Determinism* (s. 254). London: Springer.

Wormnes, B. (2013). *Behandling som virker: relasjonens, alliansens og kontekstens betydning*. [Oslo]: Cappelen Damm akademisk.

Zahavi, D. (2010). *Fænomenologi*. Fredriksberg C: Samfundslitteratur - Roskilde Universitetsforlag.

Øverås, S. (2004). *Nattergalen. Evauering av bofellesskap for tidligere bostedsløse kvinner i Oslo*., (Rapport nr. 460). Oslo: Fafo.